

موسوعه معارف اهل بیت - عليهم السلام - در یک نگاه

۱۵۶-۱۶۲

محمد صادق کاملان

The Encyclopedia of Ahl al-Bayt's Ma'arif at a Glance

By: Muhammad Sadeq Kāmelān

Abstract: Since religious scholars and jurists have paid more attention to the jurisprudential hadiths and ahkam of the Prophet (peace be upon him) and the Ahl al-Bayt (AS), and have thematically written and arranged these hadiths while when it comes to ma'arif hadiths, some works have been done in general and not in details, it felt kind of necessary to thematically categorize and elaborate ma'arif hadiths. Therefore, a collection has been compiled on the hadiths of *the Four Books* (that is the most original Shiite hadith book). *The Encyclopedia of Ahl al-Bayt's Ma'arif* contains all the ma'arif hadiths which are in *the Four Books*, and it is arranged and presented in 12 volumes which include over forty thousand titles in the areas of ideology, ethics, and the philosophy of jurisprudence and ethics.

Key words: Ma'arif hadiths, *The Encyclopedia of Ahl al-Bayt's Ma'arif*, *the Four Books*, thematic indexing.

إطالة على موسوعة معارف أهل البيت عليهم السلام

الخلاصة: لما كان اهتمام علماء الدين والفقهاء يتركز على الروايات الفقهيّة والأحكام الصادرة عن رسول الله صلى الله عليه وآله وأهل البيت عليهم السلام وقد قاموا بتدوين الروايات الصادرة في هذا المجال بصورة موضوعيّة، في حين امتاز عملهم في مجال الروايات المعرفيّة بكونه عملاً إجمالياً، فقد أثار هذا الأمر إحساساً بوجوب تبويب وتصنيف هذه الروايات المعرفيّة بصورة موضوعيّة.

وفي سياق هذا الإحساس تمّ تدوين مجموعة اختصت بهذه الروايات الموجودة في الكتب الأربعة، أي أقدم الكتب الحديثيّة الشيعيّة، حيث تمّ تدوين موسوعة معارف أهل البيت عليهم السلام لتضمّ كافة الروايات المعرفيّة الواردة في الكتب الأربعة بصورة موضوعيّة تحت عناوين المسائل العقائديّة والأخلاقيّة وفلسفة الفقه والأخلاق، واشتملت على ما يزيد على الأربعين ألف عنوان تمّ تنظيمها وتقديمها إلى القراء في اثني عشر مجلداً.

المفردات الأساسيّة: الروايات المعرفيّة، موسوعة معارف أهل البيت عليهم السلام، الكتب الأربعة، الفهرسة الموضوعيّة.

چکیده: از آنجاکه عالمان دینی و فقیهان بیشتر به روایات فقهی و احکام رسیده از رسول خدا (ع) و اهل البيت (ع) توجه داشته و روایات در آن زمینه را به صورت موضوعی نگاشته‌اند، اما در خصوص روایات معارفی، کاری کلی انجام شده است؛ لذا بایستی تبویب و تفصیل روایات معارفی به گونه‌ی موضوعی احساس شد و در این راستا مجموعه‌ای پیرامون روایات کتب اربعه (یعنی: اصیل-ترین کتابهای حدیثی شیعه) تدوین گردید.

موسوعه معارف اهل البيت (ع) در بردارنده مجموع روایات معارفی کتب اربعه بوده و بگونه‌ی موضوعی در حوزه مسایل عقیدتی، اخلاقی و فلسفه فقه و اخلاق؛ بایش از چهل هزار عنوان و در مجموعه دوازده جلدی تدوین، تنظیم و ارائه شده است.

کلید واژه‌ها: روایات معارفی، موسوعه معارف اهل البيت (ع)، کتب اربعه، نمایسازی موضوعی

بر عالمان و پژوهشگران دین و آگاهان به اسلام پوشیده نیست که حجم وسیعی از آیات قرآن و نیز سنت (روایات نبوی و اهل بیت او(ع)) به مسائل معارف دین معطوف است؛ به گونه‌ای که از بیش از شش هزار و چند صد آیه قرآن تنها حدود پانصد آیه به آیات الاحکام اختصاص یافته و بقیه آیات به مسائل معارف دین و اخلاق و فلسفه اخلاق که ضمن بیان داستان‌ها و قصص در قرآن آمده پرداخته است. برخی از این داستان‌ها چند بار تکرار شده است، مثل داستان موسی(ع) با فرعون و فرعونیان و نیز داستان آدم(ع) و شیطان و فرزندان آدم و حسادت میان آنان ... نمونه دیگر سوره یوسف است که ابتدای این سوره به توضیح خواب یوسف و بیان آن برای پدرش، آغاز و سرانجام مسئله حسادت برادران به یوسف و به چاه افکندن او اختصاص یافته و در ادامه جریان عشق زلیخا به یوسف و عفت او در برابر عشوه‌گری‌های همسر فرعون و سرانجام به زندان افتادن یوسف، ملاقات او با دو زندانی دیگر و در آخر راهنمایی و هدایت آنان به یکتایی خداوند و مخالفت با شرک و تعبیر خواب فرعون به وسیله یوسف و رسیدن او به جایگاه بالا در دربار فرعون بیان شده و تا پایان سوره ادامه یافته است. این داستان در یکصد و یازده آیه آمده است. همان‌گونه که ملاحظه می‌شود این حجم از آیات برای بیان چند نکته مهم اخلاقی و معارفی است و از آیات الاحکام در آنها خبری نیست.

در حوزه روایات نیز حجم احادیث در زمینه معارف دین بیشتر از احکام است. در یک جستجوی اولیه در کتب اربعه و از طریق کتاب وافی که جامع کتب اربعه است، این نتیجه به دست آمد که مجموع روایات در حوزه معارف ۵۸ درصد و در حوزه احکام شرعی ۴۲ درصد است.

البته توجه به این نکته لازم است که روایاتی که دارای تعلیل و بیان علت حکم هستند، اگرچه آن حکم فقهی است، بیان علت آن به عنوان روایت معرفتی به حساب آمده است. همچنین احادیثی که در مقام بیان فلسفه اخلاق و آداب هستند از روایات معارفی شمرده شده است.

با اینکه فقهای عظام در متون روایات فقهی دقت‌های لازم را در طول تاریخ هزار و دو بیست ساله فقه انجام داده‌اند، این دقت‌ها در متون معارف دین کمتر انجام شده است؛ در حالی که اهل بیت(ع) توجه بیشتری به مسائل معارف دین داشته‌اند و درباره این گروه از روایات است که می‌فرمایند:

إن أحادیثنا صعب مستصعب ...^۱

روایات معارفی برخلاف روایات فقهی سخت و دور از دسترس است؛ زیرا روایات فقهی برای بیان احکام و به منظور عمل به آنهاست؛ یعنی راوی وظیفه شرعی و عملی خود را

۱. کافی، ج ۱، ص ۴۰۱؛ بحار الانوار، ج ۲، ص ۱۹۰-۱۹۱؛ خصال صدوق، ج ۱، ص ۲۰۸ و ...

از امام (ع) سؤال می‌کند و پاسخ امام (ع) باید به گونه‌ای باشد که برای سؤال‌کننده قابل فهم باشد تا بتواند به مفاد آن عمل کند. بنابراین روایات در حوزه احکام بیشتر با سؤال راوی از امام شروع می‌شود یا اینکه مسئله‌ای فقهی در مدینه یا عراق میان مردم مطرح است و نظر فقهای عامه در جامعه شایع است و امام (ع) نظر خود را درباره آن مسئله بیان می‌کند. در حالی که روایات در حوزه معارف یا با سؤال امام (ع) آغاز می‌شود و امام (ع) برای تصحیح عقاید شیعه برمی‌آید یا به مسائل معارفی که میان اصحاب خاص، مثل یونس بن عبدالرحمن، محمد بن عرقه، هشام بن حکم، هشام بن سالم و... مطرح است پاسخ می‌دهد.

بنا بر آنچه گفته شد، اهمیت حوزه معارف دین مشخص می‌شود. پس لازم است در این حوزه همانند روایات فقهی، احادیث معارفی از لحاظ محتوا و مفاد روایت به صورت موضوعی تنظیم شود؛ آنچنان که در حوزه روایات فقهی این‌گونه تحقیقات انجام گرفته است، مانند کتاب وسائل الشیعه. به این معنا تفکیک میان موضوعات و مسائلی که در روایات آمده مورد توجه محدثان بوده است، همانند کلینی در کافی، شیخ صدوق در من لایحضره الفقیه و سید مرتضی و مفید و شیخ طوسی در کتاب‌های مدون در حوزه فقه و معارف که روایات را ذیل عنوان‌های کلی مثل کتاب التوحید، کتاب العلم و المعرفة، کتاب الایمان و... آورده‌اند.

اگرچه این تفکیک و تقسیم روایات به باب‌های مختلف کار اولیه‌ای بوده که از طرف آنان انجام شده است، جداسازی محتوای روایات از یکدیگر و جمع کردن روایاتی که درباره یک موضوع آمده و در کنار هم قراردادنشان برای درک بهتر مراد معصوم (ع) و رفع تضارب و تعارض در آن مسئله کاری لازم و ضروری است.

در میان محدثان متأخرتر مانند فیض کاشانی که صاحب ۱۰۵ عنوان کتاب در موضوعات فقه، کلام، حدیث، تفسیر، فلسفه، عرفان و... است، توجه بیشتری به موضوعی کردن روایات شده است. فیض در مقدمه کتاب وافی^۲ به این مسئله اشاره کرده و فرموده است:

من می‌خواستم این کتاب را به گونه‌ای مناسب مرتب کنم؛ یعنی ترتیب روایات بر حسب موضوع و محتوای آنها باشد، اما مشکلاتی من را از انجام تبویب و تفصیل روایات به گونه‌ای که در نظر بود بازداشت. مشکلاتی همچون تشابه و تقارب بعضی از عناوین با بعضی دیگر و دشواری تشخیص انتخاب عنوان و مضمون نزدیک‌تر از دیگری برای محتوا و وجود موانع برای جمع میان روایات مانند تشبث و پراکندگی روایات یک موضوع در ابواب مختلف به طوری که بعضی از آنها از نظر و چشم می‌افتد. همچنین گاهی تفریق و جداسازی روایت به دلیل احکام متفاوت، بلکه متباین، مشکل و از طرفی تکرار روایت در همه آن عناوین خسته‌کننده می‌باشد.

با این همه تمام تلاش و کوشش خود را در حد قدرت و توان در جهت تبویب و تفصیل روایات اعمال کردم: «فإن ما لا یدرک کله لا یتبرک کله». لذا گاهی یک حدیث را به لحاظ محتوا تجزیه کردم؛ زیرا مشتمل بر دو حکم بود که باید در دو باب جداگانه آورده شود. گاهی هم از میان چندین روایت دارای یک محتوا، یکی از آنها را آورده و اسناد دیگر روایات هم مضمون را در پی آن آورده‌ام.

گاهی نیز چند حدیث دارای مفاد و مضمون واحد را در یک باب جمع‌آوری کردم و بقیه روایات را که با این مضمون متفاوت بود در ابواب مربوطه جای دادم. البته میان آنها که قریب المضمون بودند ارتباط برقرار کردم: «و ذکرْتُ سائرها فی باب آخر مع الاشارة الی ذلک فی کل منهما لکون هذه اربط بهذا».

اگر یک حدیث از لحاظ محتوا مربوط به دو باب یا دو کتاب است آن را در باب اول یا در کتاب اول آورده‌ام و سپس در باب بعدی یا کتاب بعدی به اولی‌احاله کرده‌ام. «و کُل حدیث یناسب باین

۲. الوافی، ج ۱، مقدمه سوم، ص ۳۹ با عنوان تمهید.

أكثر أو كتابين أو أكثر، أوردته في الأقدم ثم أحلت عليه فيما تأخر وربما عكست الأمر إذا كان بالمتأخر أربط».

همانگونه که از طرح سامان دهی مرحوم فیض در روایات کتاب وافی معلوم است ایشان به دنبال موضوعی کردن مفاد و محتوای روایات بوده است، اما به خوبی متوجه مشکلات انجام دادن این طرح بوده است. به همین دلیل گفته است که توان انجام دادن این کار را ندارد و به مقدار توان روایات کتب اربعه را ذیل عناوین کلی تر قرار داده و در نهایت هم منافع این کار را توضیح داده و مشکلات آن را نیز برشمرده است.

اکنون این مهم با همه مشکلاتی که فیض به آنها اشاره کرده است و دهها مشکل دیگر در تنظیم عنوانها و نمایه های روایات، یعنی در حقیقت مدخل و کلیدواژه هایی که محققان از طریق آنها می توانند به نص منظور خود در روایت برسند، به وسیله جمعی از محققان حوزوی در طول بیش از چهارده سال جامه عمل پوشیده و با همه نقص ها و کاستی های آن به جامعه اهل علم و دانش به ویژه محققان علوم اسلامی تقدیم می شود. امید است که پژوهشگران محترم با ارشادات و راهنمایی های خود بر ما منت نهاده و آنها را به مؤسسه معارف اهل البیت (ع) ارسال کنند تا در چاپ های بعدی کاستی های آن برطرف شود.

چند نکته ضروری

الف) موسوعه برای دسترسی آسان محققان به دو صورت کتاب و نرم افزار ارائه شده است: کتاب در دوازده جلد است که یک جلد از آن مقالاتی درباره حدیث و یک جلد شامل فهرست هاست و ده جلد آن به روایات کتب اربعه منقول از کتاب وافی مرحوم فیض اختصاص یافته است. - نرم افزار به صورت لوح فشرده (DVD) به جامعه اهل علم تقدیم شده است.

ب) احادیث قدسی و همچنین مجموعه روایاتی از رسول خدا (ص) و امام علی (ع) که ائمه معصومین (ع) آنها را نقل کرده اند و در کتب اربعه آمده است دسته بندی شده اند. نصوص احادیث قدسی با ۸۹۰ تقطیع و نصوصی که امامان معصوم (ع) از رسول خدا (ص) و امام علی (ع) نقل کرده اند با ۹۹۵۹ تقطیع تنظیم شده است که در نرم افزار آماده استفاده است و به زودی در جلدی مستقل چاپ خواهد شد.

ج) از آنجا که کتاب وافی جامع کتب اربعه است، جدول تطبیقی بین سلسل های آن با کتاب های کافی، تهذیب، من لا یحضره الفقیه و استبصار برای دسترسی آسان مراجعه کننده به این موسوعه به کتب اربعه تنظیم شده که در جلد فهرست های کتاب آمده است.

د) دوره ۱۲ جلدی چاپی موسوعه دارای فهرست های گوناگونی همچون فهرست آیات، فهرست عنوان های اصلی معارفی و جدول تطبیقی مذکور است که در آخرین جلد موسوعه با عنوان فهرست چاپ شده است.

برنامه های مرحله بعدی موسوعه

الف) در چاپ بعدی موسوعه روایات منابع بحار الأنوار که حدود ۸۴ منبع روایی است از طریق کتاب بحار اضافه شده و موسوعه مشتمل بر مجموع منابع شیعی ارائه خواهد شد.

ب) آیات مربوط به مفاد و محتوای هر باب نیز در ابتدای آن باب نمایه خواهد شد.

ج) بیانی برای توضیح محتوای هر باب، جمع بندی و نتیجه گیری از روایات وارد شده در باب نیز آورده خواهد شد.

د) روایاتی از منابع اهل سنت در محدوده جامع صغیر خواهد آمد.

روش ما در این موسوعه

الف) در موسوعه پیش رواج روش تقطیع جزئی نص بر اساس محتوای روایت استفاده شده است. هر روایت به

تناسب مطالب مختلفی که در آن آمده است، اجزای گوناگونی دارد که هر جزء آن بسته به محتوایش در باب معین و ذیل عنوان خاصی قرار گرفته است. موضوعی شدن به صورت موضوعات جزئی آمده در روایات، امری است که در این موسوعه به آن اهتمام شده است، اما موضوعی شدن کلی آیات و روایات سابقه‌ای به طول تدوین کتب حدیث دارد و بسیاری از محدثان و مفسران از این روش استفاده کرده‌اند؛ یعنی روایات را به صورت کلی و با در نظر گرفتن وجه غالب روایت ذیل عناوین کلی مثل باب العلم، کتاب التوحید و... قرار داده‌اند، حتی اگر آن حدیث و روایت مسائل دیگری را در خود جا داده باشد.

در این تقطیعات سعی شده است که نص تقطیع شده کاملاً مفاد روایت را بیان کند. در صورت لزوم قسمت پیشین و پسین آن نیز آمده تا نص تقطیع شده بتواند مفاد و مطلوب امام (ع) را بیان کند و تقطیع نص هیچ ضرری به محتوای آن نزند.

از تکرار متن مشترک در چند روایت پرهیز شده و فقط به ذکر نشانی‌هایشان اکتفا شده است. البته اگر در متن‌ها تا سه واژه تفاوت بوده، آن تفاوت داخل گیومه آمده است.

با این روش، مجموع روایات درباره موضوعی واحد مثل علم خداوند به ذات خویش یا علم او به اشیا قبل از خلقت آنها به طور یکجا در مقابل دیدگان مراجعه‌کنندگان قرار گرفته و به خواننده محترم در شناخت و معرفت نسبت به مسئله مورد نظرش یاری شده است.

ب) برای فهم بهتر و توسعه ذهنی محققان علاوه بر آوردن روایات خاص در یک موضوع، به روایات نزدیک آن موضوع که خواننده را در فهم روایات آن باب کمک می‌کند به صورت (راجع ایضاً) ارجاع شده است.

ج) هر یک از موضوعات طرح شده در روایات، جایگاهی اصلی داشته و روایات مربوط به آن موضوع در آن باب قرار گرفته است و روایات دیگر که در سایر کتب و ابواب آمده به آن جایگاه اصلی ارجاع داده شده است. مثلاً روایات تقوا ذیل عنوان تقوا در بحث انسان، باب علاقات ایجابی بین انسان و الله آمده و هنگام بحث از تقوا و آثار آن در سایر ابواب همچون قبر و حشر و در سایر کتب همچون معاد ضمن آوردن عنوان، ارجاع به جایگاه اصلی. علاقات ایجابی. شده است.

در موضوعات مختلفی چون تقیه، هدایت، ایمان و... از این روش، یعنی ارجاعات (راجع) استفاده شده است؛ به ویژه در کتاب خلق و در باب انسان، ابواب ایمان و مؤمن و نیز در باب‌های ائمه اثنی عشر و اهل بیت (ع) این گونه ارتباطات بیشتر است.

د) ملاک سند معصوم هر روایت، معصوم ناقل روایت است و روایات منقول از عمل و قول رسول الله (ص) و امام علی (ع) با حرف‌های «ع» و «ق» مشخص شده‌اند.

ه) از آنجا که استفاده و تمسک امامان معصوم (ع) به قرآن در جای جای روایات وجود دارد و این استفاده یا برای تفسیر یا تأویل یا استدلال یا استشهاد به آیات قرآن بوده است، عنوان «التفسیر بالمأثور» در موسوعه برای اشاره به همه این موارد آمده تا گستردگی و فراوانی استفاده ائمه (ع) را در موضوعات گوناگون معارفی از قرآن نشان دهد.

و) کار اصلی و محوری در موسوعه معارف برداشت از محتوای روایت است و کوشش شده است که جمود بر لفظ نشود، اما گاهی برای احتیاط بیشتر بر لفظ و عنوانی که در روایت آمده تکیه شده است.

چرا کتاب وافی؟

کتب اربعه از جمله تراث و ذخایر با ارزش شیعه امامیه است که همواره در طول تاریخ تشیع عالمان دینی همچون

محدثان، فقیهان، متکلمان و مفسران از آن بهره برده اند. مرحوم فیض کاشانی نیز کتابی با نام وافی نوشته که جامع کتب اربعه است. ایشان از نادر عالمان شیعی است که جامع علوم نقلی، عقلی و عرفانی، یعنی کلام، فقه، تفسیر، حدیث، فلسفه و عرفان است و حدود ۱۰۵ عنوان کتاب در علوم حدیث، درایه، اصول، فقه، تفسیر، کلام، فلسفه و عرفان تألیف کرده است، به گونه ای که شاید بتوان گفت کمتر عالمی با جامعیت ایشان در میان علمای شیعه امامیه به چشم می خورد.

با توجه به تبحر مرحوم فیض در حدیث و جامعیت کتاب ایشان، کتاب وافی برای موسوعه معارف اهل بیت (ع) انتخاب شد.

مراحل تنظیم موسوعه معارف اهل بیت (ع)

در آغاز فهرستواره ای از عنوان های کلی معارف دین که در کتاب و سنت مطرح است نگاشته شد و درختواره موضوعات و عناوین شکل گرفت. آن گاه به بحث از چگونگی استخراج محتوای روایات و آوردن نص مورد نظر و تقطیع شده ذیل شاخه های درخت عناوین پرداخته شد. محتوای کامل نص مورد نظر به وسیله نمایه استخراج و سپس برای نمایه، عنوان معارفی مرتبط با آن آورده شد تا به شاخه های اصلی درخت وصل شود.

عنوان های اصلی و هفت گانه موسوعه عبارت اند از: ۱. العلم (المعرفة) ۲. الله تبارک و تعالی و صفاته و اسمائه و أفعاله ۳. الخلق (المخلوق) ۴. النبوة ۵. القرآن ۶. الإمامة ۷. الآخرة (المعاد).

این عنوان های هفت گانه به صورت منطقی مرتب شده اند و چینش عنوان های زیر مجموعه شان تا سه مرحله نیز منطقی است، اما برای پرهیز از اعمال سلیقه و نیز همسان بودن حجم انبوه دیگر عنوان های موسوعه ترتیب الفبایی برای آنها لحاظ شده است.

پس از تدوین و تصویب طرح موسوعه معارف اهل بیت (ع) به وسیله هیئت علمی، نخستین گام ها برای تدوین آن بر روی چندین جلد از ۲۶ جلد کتاب وافی به دست محققان ارجمند که حلقه اصلی موسوعه و هیئت علمی آن را تشکیل می دادند برداشته شد. این کار در جلسات هفتگی در منزل بحث و بررسی و پس از مدتی در مکانی با نام مؤسسه معارف اهل بیت (ع) پیگیری شد، اما پس از مراجعه محققان به متون روایی و نصوص و حیاتی معلوم شد که معارف نهفته در متون و تراث روایی بسیار وسیع تر و عمیق تر از آن چیزی است که در مباحث کلامی یا فلسفی آورده شده است. بنابراین تعداد عناوین معارفی استخراج شده از متون روایی که به گونه درختواره است بالغ بر چهل و چهار هزار شاخه شد. البته پس از بررسی و جرح و تعدیل به بیش از چهل هزار شاخه کاهش یافت.

با توجه به زیادی شمارگان شاخه های درخت، ارتباط منطقی این شاخه ها و رابطه آنها با نصوص بسیار دشوار بود. بنابراین پس از تقطیع نصوص بر اساس عناوین و قرار گرفتن آنها ذیل نمایه های استخراج شده از نصوص، محققان و هیئت علمی مؤسسه آن را در دفعات متعدد بازخوانی، بازسازی و تصحیح کردند و در بازبینی نهایی نصوص و نمایه ها و عناوین، بسیاری از نمایه ها جای خود را به شاخه های درخت دادند.

در دوره ۱۲ جلدی موسوعه جلدی نیز به مقالات اختصاص داده شده است. این مقالات درباره فقه الحدیث و مباحثی مانند چگونگی جمع روایات، تأثیر یا عدم تأثیر تقیه در روایات معارفی، نقل به معنا به وسیله روایان و اثر آن در نصوص روایی، جایگاه و منزلت ائمه (ع) و رابطه معنوی آنان با رسول خدا (ص)، نسبت آنان با کتاب خدا، علم ائمه (ع) و گستره آن، رابطه معارف و حیاتی با معارف بشری (کلام، فلسفه، عرفان و تفسیر)، انتظار بشر از کتاب و سنت، رابطه عقل و وحی الهی و... است.

ضرورت نگاشتن چنین مطالبی به عنوان مقدمه مصوب هیئت علمی مؤسسه بوده است و چند نفر از اعضای هیئت علمی و محققان دیگر تدوین آن را بر عهده گرفتند.

کتاب نامه

قرآن کریم

- الکلینی؛ الأصول من الکافی؛ تحقیق غفاری؛ دارالکتب الإسلامیة، تهران ۱۳۷۵ش.
الشیخ الصدوق؛ کتاب الخصال؛ تحقیق غفاری؛ مؤسسة النشر الإسلامی، قم، ۱۳۹۲ش.
الشیخ الحر العاملی؛ وسائل الشیعة؛ تحقیق ربانی شیرازی؛ دار احیاء التراث العربی، بیروت، ۱۳۹۱ق.
فیض الکاشانی؛ کتاب الوافی؛ تحقیق ونشر مکتبة امیر المؤمنین (ع)؛ اصفهان، ۱۳۶۵ش.
موسوعة معارف أهل البيت (ع) فی الکتب الأربعة؛ مؤسسة الثقافیة لمعارف الثقلین الوحیانیة، مکتبة بیدارفر، ۱۳۹۸ش.